

YOSHLARDA YUKSAK AXLOQIY FAZILATLARNI SHAKLLANTIRISHDA ETNOMADANIY TARBIYANING AHAMIYATI

Xasanova Shaxnoza Toxtasinovna

Nizomiy nomidagi TDPU Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrasi professor v.b., (PhD).

Sharofiddinova Shahzoda Doniyorbek qizi

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta'lim) 1-kurs magistri

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15078827>

Annotatsiya: Ushbu maqolada etnomadaniyat xalqning, millatning uzoq ijtimoiy-tarixiy rivojlanish jarayonida yaratgan moddiy va ma'naviy boyliklari, turmush tarzi, tili, urfodatlari, tashqi dunyoni o'zlashtirish va o'zgartirish va o'zini, o'zligini idrok etish, anglash usullari, etnosning, millatning mavjudligini ifoda etuvchi ijtimoiy voqelik ekanligi haqida ma'lumot beradi.

Kalit so'zlar: etnos, madaniyat, odat, an'ana, marosim, bayram, xalq, urug', to'da, qabila, nasl.

Etnomadaniyat har bir xalq, millat, etnosning ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot jarayonida yaratgan o'ziga xos moddiy, ma'naviy, maishiy va ma'rifiy boyliklarini, olamni idrok etish, o'zlashtirish va o'zgartirish tajribalarini o'z ichiga oladi. Ushbu boyliklar va tajribalarni o'rganmasdan, ulardagi ijobiy tomonlardan unumli foydalanmasdan turib milliy-madaniy taraqqiyotni ta'minlash qiyin. «Tarixning, tarixiylikning qimmatini uning uzoq o'tmishga borib taqalishida emas, balki zamonaviy muammolarni hal etishga yordam berishidir. Agar biz zamonaviy muammolarning kelib chiqish tarixini o'rgansak va negizlarini topsak, ularni yechish yo'llarini ham topamiz». Demak, muammoga tarixiy nazar ijtimoiy-tarixiy jarayonlarni qayta tiklash uchun emas, balki zamonaviy muammolarning mohiyatini anglash va ularni samarali yechish uchun lozimdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 28 noyabrdagi PQ4038-son Qaroriga ko'ra “O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish Konsepsiyasi” qabul qilindi. Konsepsiyaning asosiy vazifalari sifatida tarixiy-madaniy merosimizni saqlash hamda uni yosh avlod tarbiyasida keng qo'llash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni yoshlarimiz ongiga singdirish, etnik madaniy an'analarni asrab-avaylash va shu asosda xalq ijodiyotini qo'llab-quvvatlash kabilar belgilab qo'yilgan. Mazkur Konsepsiyani tasdiqlanishi o'zbek etnomadaniyatini asrash va rivojlantirish yo'lidagi yana bir muhim amaliy qadam bo'ldi.

Etnomadaniyat xalqning, millatning uzoq ijtimoiy-tarixiy rivojlanish jarayonida yaratgan moddiy va ma'naviy boyliklari, turmush tarzi, tili, urfodatlari, tashqi dunyoni o'zlashtirish va o'zgartirish va o'zini, o'zligini idrok etish, anglash usullari, xullas, etnosning, millatning mavjudligini ifoda etuvchi ijtimoiy voqelikdir.

Ma'lumki, har qanday ijtimoiy voqelik, ayniqsa inson va xalq hayotining barcha tomonlariga taalluqli madaniyat ko'p omillilik, komplekslik, sinkretiklik, universallik, turg'unlik va o'zgaruvchanlik xususiyatlariga ega. Madaniyatning ushbu xususiyatlarini hisobga olmasdan uning ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotdagi o'rnini ham, ichki tuzilishi va funksiyalariga oid belgilarini ham to'g'ri anglash mumkin emas.

“Etnomadaniyat” tushunchasi “etnos” va “madaniyat” so'zlarining uyg'unligidan tashkil topgan, shuning uchun uning negizida “etnos” va “madaniyat” so'zlarining nafaqat etimologik, shu bilan birga, ijtimoiy va tarixiy mohiyati mujassam. Etnos “xalq” ma'nosini anglatadi, madaniyat esa ijtimoiy faoliyat jarayonida yaratilgan moddiy va ma'naviy boyliklar yig'indisidir. Ammo, ushbu etimologik va ijtimoiy mohiyat etnomadaniyatni retrospektiv-falsafiy tahlil qilishga xalaqit bermaydi, balki, aksincha, ilmiy tadqiqotlarda keng qo'llaniladigan tarixiy yondashuv muammoni aniq bilish va uni chuqur ilmiy yoritishga yordam beradi.

Etnomadaniyatning asosiy tarkibiy qismlariga odat, an'ana, marosim, bayram kabilar kiradi.

Odat - kishilarning turmushiga singib ketgan, ma'lum muddatda takrorlanib turuvchi xatti-harakat, ko'pchilik tomonidan qabul qilingan xulq-atvor qoidalari, ko'nikmasidir.

An'ana - tarixiy taraqqiyot jarayonida tabiiy va ijtimoiy ehtiyojlar asosida vujudga keladigan, avloddan-avlodga meros bo'lib o'tadigan, kishilar hayotiga ta'sir ko'rsatadigan madaniy hodisadir.

Marosim - inson hayotidagi muhim voqealarni nishonlashga qaratilgan, rasmiy vaziyatda o'tadigan, umum qabul qilgan tartibqoidalarga amal qilinadigan tadbir.

Bayram - biror-bir muhim hodisa, voqea, sanani ko'pchilik bo'lib, ko'tarinki ruhda, xursandchilik bilan nishonlash. Shodlik va xursandchilik kuni.

Bugun ijtimoiy taraqqiyotning mohiyati ham, mezoni ham madaniy boyliklar bilan o'lchanishi, madaniyat inson faoliyatining mahsuli ekani aksiomadir. Ammo, madaniyatning sub'ekti tahlili davomida turli yondashuvlar va fikrlarga duch kelamiz. Ta'kidlash lozimki, madaniyatning sub'ekti masalasi etnomadaniyatning mag'zini tashkil etadi. Inson faoliyatining mahsuli – madaniyat, degan aksioma hali madaniyatning sub'ekti kim – shaxslarmi, ayrim guruh yoki qatlammi yohud xalq, omma, millatmi degan savolga javob emas. Etnomadaniyat, etimologik talqiniga ko'ra, etnos (xalq) yaratgan boyliklar, artefaktlar (ijtimoiy faoliyat jarayonida yaratilgan sun'iy borliq, sun'iy dunyo) bo'lsada, u betakror kashfiyotlar qilgan, buyuk asarlar yaratgan shaxslar, guruhlar, qatlamlarning madaniy boyliklar yaratishdagi o'rne qanday, degan savolga befarq qola olmaydi. Etnomadaniyat

genezisi bilan etnogenez dialektik bog'liq jarayon ekan, bu, o'z navbatida etnomadaniyat sub'ekti mavzusini ortiqcha qilib qo'yadi. Chunki, etnomadaniyat negizida xalqning sub'ektligi, ya'ni madaniyatining yaratuvchisi xalqdir, degan tezis yotadi. Demak, etnomadaniyat deganda yaratuvchisi xalq, ya'ni etnos bo'lgan moddiy va ma'naviy boyliklar yig'indisi nazarda tutiladi.

Har bir ijtimoiy-tarixiy rivojlanish bosqichlari etnomadaniyatlarning podsistemalariga ham, funksiyalariga ham ta'sir ko'rsatib, ularda umumiy (umuminsoniy) va xususiy, (milliy, etnik) belgilarni yuzaga keltirganki, ularni hisobga olmay ma'lum bir xalq madaniyati haqida so'z yuritib bo'lmaydi. Etnos qadimgi yunon tilida xalq, urug', to'da, kishilar birligi, qabila, o'zga qabila, nasl ma'nolarida ishlatilgan.

Urug' - bir ajdoddan tarqalgan, qon-qarindoshlik asosida shakllangan jamoa.

Qabila - urug'chilik bilan birga territoriya mavjudligi, iqtisodiy birlik, til (sheva) birligi, bayram va marosimlar umumiyliги, yagona boshqaruvga ega bo'lgan ijtimoiy birlik.

Elat - etnik nom, til, territoriya, iqtisodiy va madaniy jihatdan tashkil topgan ijtimoiy birlik

Millat - milliy (etnik) ong, psixologiya, turmush tarzi, iqtisodi, madaniyati, tili, territoriya va boshqa komponentlarni birligi asosida tashkil topgan ijtimoiy taraqqiyot shakli.

Mentalitet - ayrim kishi yoki ijtimoiy guruxga xos aqliy qobiliyat darajasi, ma'naviy salohiyat. Jamiyat, millat yoki shaxsning mentaliteti ularning o'ziga xos tarixiy an'analari, urf-odatları, diniy e'tiqodini ham qamrab oladi.

Har bir millatning mentaliteti uning tarixi, yashab turgan shart-sharoiti, ijtimoiy faolligi va boshqa bir qancha omillar bilan bog'langan bo'ladi. Macalan, o'zbek millati mentalitetining shakllanish jarayoni deyarli uch yarim ming yillik tarixga ega. O'zbek xalqi insoniyat moddiy va ma'naviy madaniyatini bebaho durdonalar bilan boyitgan. Uning mentaliteti, akliy qobiliyati o'tkirlashib borgan. Ammo 16-20-asrlar oralig'ida turli istibdod va mustamlakachilik zulmini boshidan kechirganligi tufayli milliy mentalitetiga jiddiy putur yetdi. Mustaqillik mafkurasi oldida o'zbek xalqining haqiqiy mentalitetini tiklash vazifasi turibdi.

O'zbek xalqi etnomadaniyatidagi umuminsoniylik va milliylik birbiriga dialektik bog'liq va uzoq ijtimoiy-tarixiy rivojlanish jarayonida shakllangan subetnik-etnik-superetnik sistemalarning o'zaro aloqalari va funksional belgilarida namoyon bo'ladi.

O'zbek etnomadaniyatining o'ziga xos xususiyatlarini U.H. Qoraboev xalq donishmandligi, xalq e'tiqodi, xalq pedagogikasi, xalq odatlari, xalq ijodi, xalq o'yinlari, dam olish madaniyati, xalq pazandaligi, milliy liboslar, xalq me'morchiligi, xalq amaliy san'ati, xalq tabobati, xalq turmushmadaniyati kabilar orqali ochib beradi. Bu o'rinda tadqiqotchi etnomadaniyatning xususiyatlarini aniqlashga empirik nuqtai nazardan yondashadi. Shubhasiz, ular o'zbek xalqi etnomadaniyatining o'ziga xos ko'rinishlarini bilishga yordam beradi. Ammo ijtimoiy-falsafiy yondashuv ularni yiriklashtirishni va ilmiy-nazariy tahlilning abstraklashtirish usuliga muvofiq falsafiyashtirishni taqozo etadi. Madaniyatning funksiyalari haqida rang-barang yondashuvlar, klassifikatsiyalar mavjud. Ushbu yondashuvlar, klassifikatsiyalar tadqiqotchilarning turli ilmiy-nazariy konsepsiyalariga muvofiq yaratilgan. Shuning uchun ularda bir-biriga yaqinlikdan ko'ra, farqlar ko'proq.

Tadqiqotlarda etnomadaniyatning umumiy funksiyalari quyidagicha tasnif qilinadi: – madaniy boyliklarni asrash (muzey);

- olamni idrok etish, bilish (gnoseologik);
- muloqot (kommunikativ);
- sotsializatsiya;
- ommaviylashuv;
- badiiy-estetik boylik (artefakt)lar yaratish;
- integrativ;
- rekreativ (dam olish va hordiq chiqarishni uyushtirish);

Etnomadaniyatning badiiy-estetik boyliklar yaratish funksiyasi me'morlik san'atida ham o'zini yorqin ifodasini topadi. Ma'lumki, O'zbekiston noyob, betakror tarixiy inshootlar, me'moriy obidalarga boy o'lka. Ayniqsa, Samarqand, Xiva va Buxorodagi tarixiy yodgorliklar o'zining hashamati va ulug'vorligi bilan kishini hayratga soladi. Jumladan, Samarqand Registon maydonidagi Sherdor, Tillakori madrasalari, Xo'ja Axrori Vale qabri oldida Nodir devonbegi madrasasi, Bibixonim Jome masjidi, Go'ri Amir maqbarasi, Shoxi Zinda majmuasi, Ulug'bek madrasasi, rasadxonasi butun dunyoni hamon lol qoldirib kelmoqda. Shuningdek, Samarqandda Temuriylar davrida qurilgan yana qator tarixiy obidalar ham borki, ularning ayrimlari bugun xalqimizga yaxshi tanishemas.

Etnomadaniyat – xalqning tarixiy-madaniy paradigmasidan chuqur joy olgan, uning yadrosiga aylangan, hayotiy, badiiy-estetik, falsafiygnoseologik, transsendental izlanishlari jarayonida shakllangan moddiy va ma'naviy boyliklarning yig'indisidir.

O'zbek etnomadaniy merosida xalqimizning o'zligini anglash va asrashga bo'lgan intilishlari izchil tasvirlangan. Bu eng avvalo Vatan va xalq ozodligi uchun

kurashlar tasvirlangan xalq ijodi va san’ati asarlarida namoyon bo’ladi. “Alpomish”, “Qirq qiz”, “Go’ro’g’li”, “Yodgorxon”, “Rustamxon” kabi xalq dostonlaridagi bosh qahramonlar vatanparvarlik tuyg’usini qalbiga singdirgan obrazlardir. “Xalqimizning qadimiy tasavvurlariga ko’ra, o’q-yoy – hokimiyat nishoni hisoblangan. Alpomish yetti yoshida o’n to’rt botmon birichdan – bronzadan yasalgan yoydan o’q otib, “alp” degan unvonga sazovor bo’ladi. Alp degani – hokimiyat egasi ekanini inobatga olsak, bu doston ko’p asrlik milliy davlatchiligimizning badiiy ifodasi ekaniga ishonch hosil qilamiz...

O’zbek etnomadaniyati tarbiya, ta’lim, yoshlarda yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirishga yo’naltirilgan etnopedagogik g’oyalarga boy. Nafaqat xalq ijodi va san’atiga oid asarlar, shuningdek buyuk allomalarimiz, so’fiy-mutafakkirlarimiz, shoiru murabbiylarimiz, o’z xalqining, farzandlarining istiqbolini o’ylagan barcha ajdodlarimiz ham etnopedagogik merosga o’z hissasini qo’shgan. Shu bois o’lkamizda etnopedagogik merosning rang-barangligi, o’ta boyligi, madaniy-ma’rifiy g’oyalarga to’laligi ko’zga tashlanadi.

Xalq pedagogikasi etnoestetik vositalarga boy. Chunonchi, tez aytish kishida nutq madaniyatini, burro talaffuz qilish ko’nikmasini, topishmoq zukkolik, topqirlik va hozirjavoblikni shakllantiradi, maqollar xalq hikmatidagi serma’nolik va donishmandlikni qadrlashga, alla qo’shiqlari kuy tinglashga, qo’g’irchoq o’ynash kiyinish madaniyatiga, latifalar laqmalik, go’llik va bad qiliqlar, xatti-harakatlar ustidan kulishga, masxarabozlik, xalq tomoshalari esa zavq olish va hordiq chiqarishga o’rgatadi. Ko’rinib turibdiki, etnopedagogika badiiy-estetik vositalardan, usul va tasvirlardan foydalanibgina etnomadaniyatdan joy oladi. Bu esa uning milliy g’oyaviy, axloqiy tarbiyadagi o’rnini ham belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asqarov A. O’zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi. – Toshkent: Universitet, 2007. -339 b.
2. Jabborov I. O’zbek xalqi etnografiyasi. – Toshkent: O’qituvchi, 1994.
3. Jabborov I. O’zbeklar. – Toshkent: Sharq, 2008. -239 b.
4. Murodov M., Qoraboev U., Rustamova R. Etnomadaniyat. – Toshkent: Adolat, 2003. -225 b.
5. Nishonova O. O’zbek etnomadaniyatining estetik mohiyati. – Toshkent: Fan, 2013. -172 b.